

ARAPÇADA İLLETİN YERİ, KABULÜ VE REDDİ KONUSUNDA GRAMER ÂLİMLERİNİN İLLETE YAKLAŞIMI

Rıfat Resul SEVİNÇ^(*)

Öz

Tarihi, Arap gramerinin başlangıcına kadar giden illet, gramer usûlüniün temel esaslarından biri olan kıyasın bir parçasıdır. Ancak öneminden dolayı kıyasın yerini almış ve onun gibi kuralların tespitinde esas kabul edilmiştir. Gramer âlimlerinin çoğu illete taraf olmuş ancak bir kısmı buna karşı çıkmıştır. Taraf olanlar, illeti gramer hükmünün delili olarak savunurken karşı çıkanlar, anlaşılmaz hâle getirdiği için gramerin ondan arındırılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Günümüzde de taraf olanlara rağmen gramerin sadeleştirilmesi ve yenilenmesi adına illete karşı çıkanların itirazları sürmekte ve bu yönde çalışmalar yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İlet, İllete Yaklaşımlar, İllete Dair Eserler

Grammarians' Approach to Causality Concerning the Place of Causality in Arabic, its Acceptance and Denial

Abstract

The 'casuality' whose history dates back to the beginning of the Arabic grammar is part of the 'analogy' which is one of the basic principles of grammar methodology. However, because of its importance the casuality took the place of the analogy and has been accepted as the base in the determination of the rules.

Most of the grammarians have been in favour of the casuality but a small minority of them has been against it. While the advocates for 'casuality' defend it as the proof of the grammar rule, the ones who are opposed to it have claimed that grammar should be purified because it has made it incomprehensible.

Even now, the objections of grammarians being against casuality keep going in spite of the advocates for it, and studies have been going on in the name of the fact that it should be simplified and renewed.

Keywords: Causalty, Approach to Casuality, Works on Casuality.

^{*)} Yrd. Doç. Dr., RTE Ü. İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belağatı Ana Bilim Dalı,
(e-posta: rrsevinc@hotmail.com)

Giriş

İnsanın yeryüzüne ayak bastığı tarihten başlayarak etrafını saran tabiatı ve onda meydana gelen olayların ardındaki sebepleri merak etmiş ve anlamak için kendi kendine, *Nasıl? Niçin?* diye sormuştur. Nitekim eski Yunan’da mantık ve felsefe, insanın *Nasıl? Niçin?* sorusunun cevabını bulma arayışının sonucunda ortaya çıkmış ve gelişmiştir.

Araplar doğuştan gelen bir dil selîkası (kabiliyeti) ile Arapçayı düzgün ve kuralına uygun bir şekilde konuşuyorlardı. Ancak İslâmî fetihlerin genişlemesi ve Arap olmayanların İslâm’a girmeleri ile Arapçada özellikle Kur’ân’ın okunmasında fahiş hataların yapılması üzerine âlimler, Kur’ân’ı Kerîm’i noktalama ve kelimelerin sonlarına i’râb verme faaliyetine başlamışlardır. (el-Es’ad, 1992, s. 22). Bu faaliyetleri esnasında, âlimlerin kelimelerin sonundaki i’râb âlâmetlerinin farklı oluşunun mantıklı bir sebebinin olabileceğini düşünmüş olmaları muhakkaktır.

Nitekim gramer âlimleri, bu düşüncelerini yalnızca zihinlerine hapsetmemişler, gerek dil olguları, gerekse gramer kuralları olsun Arap gramerinin tüm kuralları hakkında, “*Bu niçin böyledir?*” sorusuna makul sebepler bulmaya çalışmışlardır. Meselâ kelimenin merfû’, mansûb, mecrûr veya meczûm olmasının bir sebebi vardır.

“*İllet*” adıyla anılan bu sebepler, sonraları nahiv ilminin önemli bir parçası hâline gelmiş, hakkında özel kitaplar yazılmış, dilbilim kitaplarında onunla ilgili bölümler açılmış ve sonuçta gramer kitaplarında kuralların doğruluğunun delili olarak yer almıştır.

1. İletin Tanımı ve Arap Gramerindeki Yeri

Lügatte, *hastalık, engel, mazeret, tekrar, sebep* anlamlarında kullanılan *illet* عِلَّة kelimesi (İbn Manzûr, 1996, (علل md.) IX, 367), felsefe, kelâm, fıkıh ve gramer âlimlerince, “*Varlığıyla bulunduğu yeri etkileyen şey*” anlamında kullanılmaktadır. (el-Curcânî, 1909, s. 103; el-Kefevî, 1998, s. 599; et-Tehânevî, 1996, II, 1206.)

Terim olarak illet değişik şekillerde tarif edilmiştir. Biri şöyledir: “*İllet, gramer ilminin kuralları dâhilinde genel veya özel olarak kelimenin mu’reb veya mebnû olmasının sebebinin açıklayan şeydir*”¹. (el-Muleh, 2000, s. 29). İletin diğer tarifleri için bk. el-Mubârek, 1981, s. 90; el-Hulvânî, 1983, s. 108; Ebu’l-Mekârim, 2007, s. 108.

Sebep, cümlelerin unsuru olan kelime ile neyin kast edildiğini açıklar. Meselâ, *خَضَرَ عَلِيٌّ* cümlesinde *خَضَرَ* kelimesinin mebnû olmasının sebebi, fâil, mef’ûl, mübtedâ, haber olmak gibi isme ait özellikleri taşınamaması, *عَلِيٌّ* kelimesi mu’reb olmak üzere *damme* ile okunması ise fâil olmasındandır.

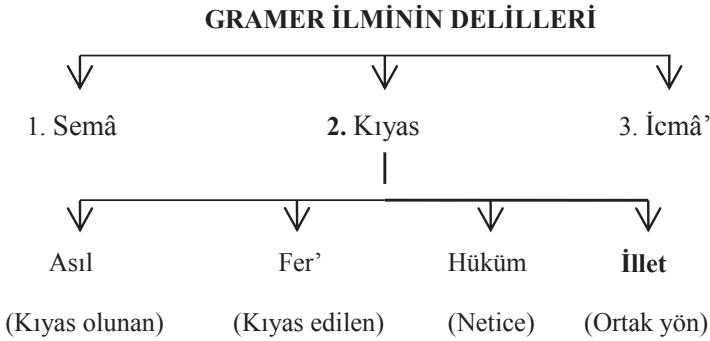
Ta’lîl işleminde illet ve ma’lûl (illete konu olan) olmak üzere iki unsur vardır. İlet, ma’lûlün açıklayıcı delilidir. Ma’lûl hakkında verilen hükme illet yoluyla ulaşılır. Nitekim Bazı gramerciler, illet için sebep² veya vech (cihet, yön) adını da kullanmışlardır. (el-Muleh, a.e., s. 29). Meselâ, ismin mecrûr olmasının sebebi başında bulunan cer harfidir.

1) Ta’lîl (تعلييل), *Bir şeyin sebebinin açıklamak* anlamında تَفْصِيل babından mastardır.

2) Sebep, ip anlamında da kullanılmıştır. İp iki şeyi birbirine bağladığı gibi sebep de şeyi sonuca götürür. Hükümü anlamaya ilettiği için illete sebep de denilmiştir. Sebep → ip; İlet “ sebep. bk. el-Kefevî, 1998, s. 503.

Kelimeyi mebnî veya mu'reb olmak noktasında da açıklayan illetler Arapçada tüm gramer konularını ihtiva eder. Nitekim Ebu'l-Bekâ el-'Ukberî (ö. 616/1219)'nin *el-Lubâb fi 'İleli'l-l'râb ve'l-Binâ* adlı eseri tüm gramer konularını ismine uygun olarak içine alan bir illet kitabıdır.

Gramer ilminin delillerinden biri olan kıyasın dördüncü kısmı olan illet (es-Suyûtî, 1975, s. 5; el-Hadîsî, 1974, s. 317; el-Muleh, 2000, s. 88; Muhammed Hân, 2012, s. 100), öneminden dolayı kıyasın yerini almış ve onun gibi gramer kurallarının tespitinde asıl kabul edilmiştir³. (el-Mahzûmî, 1986, s. 22).

Gramer âlimleri, gramer ilminin doğuşuyla başlayan ve onun gelişmesine önemli katkı sağlayan illet nazariyesini (el-Mubârek, 1981, s. 5; el-Mahzûmî, 1986, s. 22) fıkıh usûlünün metotlarından istifade ederek oluşturmuşlardır. (el-Muleh, 2000, s. 88, 169; el-Hassânî, 2009, s. 24; 'Abdumelik, 2011, s. 305).

Meselâ, fâil ve nâibu'l-fâilin her ikisi de cümle içindeki görevlerini belirleyen i'râb alâmetlerine göre merfû' olur. Fâilin merfû' olması asıl, nâibu'l-fâilin merfû' olmasının sebebi ise fâille aralarında ortak bir yön olmasıdır. Bu ortak yön her ikisinde de fiilin kendilerine isnat edilmesidir. İsnatta fâil asıldır, nâibu'l-fâil ise fer'dir. (bk. es-Suyûtî, 1975, s. 56).

İlk başlarda gramer hükümlerini açıklayan illetlerin çoğu, kuralların doğruluğunu tespit edici ve açıklayıcı tarzda idi; farazîye ve tahminlerden uzaktı. Aynı zamanda illetler, "Bu konunun illeti şudur" gibi illet adını kullanmadan açıklanma şeklinde idi. O dönemin âlimleri illetlerini, "Bu şöyleyse şu böyle olmalı değil mi?" şeklinde soru-cevap tarzında değil, illetin doğruluğunu ispat etmek için âyet, şiir, emsâl vb. örnek şahitlere başvurarak açıklamakta idiler.

Dil araştırmalarında sadece gramer kuralları hedeflenmemiş aksine bu kuralların daha iyi anlaşılması ve sırlarına daha kolay vakıf olunması, öğrenilmesi ve daha mantıklı hâle getirilmesi için illetlerde yeni bir model ve özel bir metot hedeflenmiştir. (el-Muleh, 2000, s. 51, 52).

3) Aşağıdaki kıyas şemasında gösterildiği gibi illet olmadığı takdirde kıyas iptal olur.

Bütün bunlar gramerin değerini ortaya koyarak iyice anlaşılmasını sağlamak ve i'râb olgusunu savunabilmek için yapılmakta idi. Nitekim İbn Cinnî bu hedefi, “*Gramer kurallarının yerleştirilmesi, Arapçanın (diğer dillere karşı) üstünlüğünü ve kaynaklarının sağlamlığını göstermek*” şeklinde ifade etmektedir. (bk. İbn Cinnî, 2008, I, 121).

2. Kabulü ve Reddi Konusunda Gramercilerin İlette Yaklaşımı

Doğuşundan günümüze gelinceye dek illetin gerekliliği ve gramer kitaplarında yer alması tartışma konusu olmuştur. İletinin gerekli olup olmadığı konusunda gramer âlimleri ikiye ayrılmaktadır.

a. İletinin Gerekli Olduğunu Savunanlar

Doğuşundan (Hicrî 2. Asır), tercih ve istikrar dönemi (Hicrî 7. -10. Asır arası) arasında yaklaşık sekiz asırda -sayıları binlere varan- gramer âlimlerinin büyük çoğunluğu Arapçanın hikmetini ortaya çıkarttığı için illetin gerekli olduğunu savunmuşlar ve gramer kurallarını illetleriyle açıklama yolunu tercih etmişlerdir. Bu âlimlerin bir kısmı, gramer kurallarını illet terimini kullanmadan açıklarken diğer bir kısmı kuralları bizzat illet terimini kullanarak açıklama yolunu seçmiştir.

İletinin gerekli gören gramer âlimlerinin bir kısmı ise çalışmalarında bizzat illeti hedeflemişlerdir. Bunun yanı sıra bu grubun içerisinde illet konusunda özel eser telif edenler âlimler de vardır.

b. İlette Kısmen veya Tümden Karşı Çıkanlar

Sayısı fazla olmasa da ilk dönemden günümüze gelinceye kadar illetin tümüyle gereksiz olmadığını ancak aşırıya kaçmadan makul sınırlar dâhilinde kuralları illetiyle açıklama yönünü tercih edenler olduğu gibi kuralları illetle açıklamanın gereksiz olduğunu, bunun için de illetlerden tamamen arındırmak suretiyle grameri sadeleştirmek gerektiğini savunanlar vardır.

a. İletinin Gerekli Gören Gramer Âlimleri ve İlette Yaklaşımları

İlk dönemden başlayarak illetinin gerekli gören âlimlerin illete yaklaşımlarına dair bazı örnekler şöyledir:

1. ‘Abdullâh b. Ebî İshâk el-Hadramî

Arapça tabakât eserlerinde ve daha başka araştırmalarda gramer illetlerinden ilk bahsedenin ‘Abdullâh b. Ebî İshâk el-Hadramî (ö. 117/734) olduğu kaydedilmiştir. (el-Enbârî, 1985, s. 27; el-Kiftî, 1986, II, 105; Şevkî Dayf, 1968, s. 23; Ebu’l-Mekârim, 2007, s. 152; Munâ İlyâs, 1987, s. 10).

‘Abdullâh b. Ebî İshâk’a, Araplardan السَّوِيْقُ (*kavrulmuş undan yapılan yemek*) kelimesini الصَّوِيْقُ şeklinde kullanan olup olmadığını sorulması üzerine o, ‘Amr b. Temîm kabilesinin الصَّوِيْقُ kelimesini kullandığını söylemiş ve bunu şöyle açıklamıştır:

“Nahvin herhangi bir konusunda uyulacak genel bir kaide ve kıyas yapılabilecek bir yön olduğunu göz önünde bulundurmalısın.” (ez-Zubeydî, 1973, s. 32 vd.; el-Kifî, 1986, II, 108).

2. Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ

İbn Cinnî’ye göre Arap gramerinde illetin başlangıcı Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ (ö. 154/770) ile başlamıştır.

Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ, Yemenli bir bedevînin sözünde, “جَاءَتْهُ كِتَابِي فَأَحْتَقَرَهَا.” “Falanca kişi ahmaktır. Ona mektubum gitti ama o onu küçük gördü (cevap vermedi.)” müzekker olan كتاب kelimesini niçin müennes kullandığını sorması üzerine bedevî: “Evet, mektup صحيفة sahife değil midir?” şeklinde cevap vermiştir. (bk. İbn Cinnî, 2008, I, 262; el-Enbârî, 1985, s. 35).

3. el-Halîl b. Ahmed

el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/792), nahiv ilminde çığır açan (Ahmed Emîn, t.y., II, 290; ez-Zeyyât, 1930, s. 318), İbn Cinnî’nin ifadesi ile “Kıyasın yüzündeki peçeyi kaldıran” ve onu ortaya çıkaran kişidir. (İbn Cinnî, 2008, I, 359; Munâ İlyâs, 1987, s. 22).

Nitekim el-Halîl hakkında nakledilen şu rivayet onun illete verdiği önemi gösteren açık bir örnektir:

el-Halîl’e “Getirdiğin illetleri Araplardan mı duydun yoksa kendin mi buldun?” diye sorulunca o, sorulara şöyle cevap vermiş:

“Araplar, Arapçayı karakterlerine ve tabiatlarına uygun bir şekilde kelimelerin (cümle içindeki) yerini ve (sözlerini) o şekilde kullanma sebebini -onlardan bu konuda bir şey işitilmemiş olsa da- bilerek konuşuyorlardı. Ben ise sebebini açıkladığım şeyi kendimden buldum. Benim bulduğum sebepten daha iyisini bulan varsa getirsin”. (ez-Zeccâci, 1979, s. 65 vd.; Munâ İlyâs, 1987, s. 25).

4. Sîbeveyh

el-Halîl’in öğrencisi olan Ebû Bişr ‘Amr b. ‘Osmân Sîbeveyh (ö. 180/796), telif ettiği *el-Kitab* adlı eserinde gramer kurallarının daha iyi anlaşılması ve zihne yerleşmesi için hocasının kıyasa başvurma ve illeti kullanma metodunu geliştirerek genişletmiştir. Sîbeveyh’in *el-Kitab*’ı gerek genel kurallar ve gerekse şâz (kural dışı) olsun tüm gramer maddelerini illetleri ile açıklamıştır⁴. Nitekim Sîbeveyh’in şu sözü illete verdiği önemi açıklar mahiyettedir: “Araplar söylemek zorunda kaldıkları bir sözde mutlaka onun geçerli bir yönü olduğunu kast etmişlerdir.” (Şevkî Dayf, 1968, s. 82).

4) Kitabında gramer kurallarını ağırlık, hafiflik, vucûb, kesret-i isti’ mâl, istikrâh, iltibâs gibi yaklaşık 70 kadar illet türüyle açıklaması Sîbeveyh’in illete verdiği önemi göstermektedir. Bu illet türleri için bk. Muhammed Hân, 2012, s.112 vd.

5. el-Mubberred

el-Mâzinî'nin öğrencilerinden olan Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Mubberred (ö. 285/898) illeti hararetle savunmuş ve onu gramer tartışmalarında bir silah gibi kullanmıştır. (Şevkî Dayf, 1968, s. 131; el-Mubârek, 1981, s. 67).

Nitekim illet konusuna verdiği önemden dolayı *el-Muktadab* adlı eserinde el-Mubberred'in illetini açıklamadığı konu yok gibidir⁵. Basra okulunun şiddetli bir taraftarı olmasına rağmen Sîbeveyh'in gramer hükümleri için ileri sürdüğü pek çok illete karşı çıkmıştır (bk. Şevkî Dayf, 1968, s. 125 vd.; el-Mubârek, 1981, s. 68).

el-Mubberred, çağdaşları ile yaptığı tartışmalarda bir gramer konusunu açıklamak için soru-cevap metoduna başvurarak hasmını susturur sonra da başka bir konuya geçer ve illetlerle görüşünü teyit ederdi. Nitekim Ebu'l-'Abbâs Sa'leb (ö. 291/904) ve Ebû İshâk ez-Zeccâc (ö. 311/924) gibi âlimlerle yaptığı tartışmalarda bu metodunu kullanmıştır (bk. el-Kiftî, 1986, III, 249 vd.; el-Es'ad, 1992, s. 84).

6. İbnu's-Serrâc

Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî İbnu's-Serrâc (ö. 316/928), illetleri hedefleri bakımından birinci ve ikinci illet (illetin illeti) şeklinde ikiye ayıran ve birinci derecedeki illeti Arapçayı anlamanın temeli olduğunu ifade eden bir gramer âlimidir. Meselâ, bir ismin fâil olması onun merfû', mef'ûl olması ise mansûb olmasının sebebidir. Bu bakımdan birinci derecedeki illetler gramer kurallarını açıklayıp onları doğrulamakla Arapçanın yüksek seviyesini ortaya koyar.

Fâilin merfû', mef'ûlün mansûb olmasının sebebini açıklamak gibi ikinci derecedeki illetler ise, Arapların konuştuğu gibi bize bir dil melekesi kazandırmaz yalnızca Arapçanın hikmetini ve diğer dillere karşı üstünlüğünü gösterir. Ona göre öğretici olmadığından eserinde bu tür illetleri hedeflemediğini söylemiştir (İbnu's-Serrâc, 1996, I, 35 vd.; el-Muleh, 2000, s. 52).

7. ez-Zeccâcî

Ebu'l-Kâsim 'Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî (ö. 337/949) illet konusunda *el-İzâh fî 'İleli'n-Nahv* adında özel bir eser telif eden ve eserinde illetin öneminden, kaynaklarına ve hedeflerine göre çeşitlerinden, tanımlarından ve tabiatından bahseden bir gramer âlimidir⁶.

ez-Zeccâcî'den önce illetler genelde gramer kuralının ardından verildiğinden kurallarla iç içe idi. *ez-Zeccâcî* ise -tümünü ihtiva etmese de- mezkûr eserinde kurallardan ayırarak ayrı bir mecmû'a hâline getirdiği illetleri, kaynakları, hüküm ifade etmesi veya etmemesi ve hedefleri bakımından ele almıştır. (bk. *ez-Zeccâcî*, 1979, s. 38, 64).

5) el-Mubberred'in illet konusuna verdiği öneme örnek olarak i'râb âlâmetlerinin kelimenin başında veya ortasında değil de sonuna gelmesinin sebebine dair açıklaması verilebilir. bk. *ez-Zeccâcî*, 1999, s. 167; Şevkî Dayf, 1968, s. 131 vd.

6) *ez-Zeccâcî*'den önce özel olarak illeti konu alan eserler yazılmış ise de günümüze kadar gelemediklerinden mahiyetleri hakkında bilgi sahibi olma imkânımız yoktur.

Ona göre illetler, bir takım kıyaslamalar ve gözlemler sonucunda ileri sürüldükleri için -felsefe ve kelâm illetlerinin ifade ettiği gibi- kesin hüküm ifade etmez. ez-Zeccâcî, hedeflerine göre illetleri üçe ayırmıştır.

a. *Ta'limî (öğretici) illetler*: Arapçanın onun vasıtasıyla öğrenilebileceği illetler. Meselâ Araplardan قَامَ زَيْدٌ sözü ve قَامَ'den türeyen قَامٌ kelimesi işitilmiş ise, işitilmemiş olan ذَهَبَ عَلِيٌّ → ذَهَبَ vb. örnekler ona kıyas edilerek çoğaltılmıştır.

b. *Kıyâsî illetler*: Bu tür illetler, yukarıdaki illetleri açıklayan, bir diğer ifadeyle Arapçanın hikmetini ortaya koyan illetler.

c. *Nazarî illetler*: Bunlar, kıyâsî (İbnu's-Serrâc'ın ikinci derecedeki illetler dediği) illetlerin illetidir. Bu durum bir örnekle şöyle açıklanabilir:

1. - *ظَهَرَ الْحَقُّ*. örneğinde *الْحَقُّ* kelimesi niçin *merfû'dur*?
- *الْحَقُّ* kelimesi, *fâil olduğu için merfû'dur*. Ta'limî; ☞ Birinci illet.
2. - *Peki, fâil niçin merfû' olur*?
- *Fâil kendisine fîl isnat edildiği için merfû' olur*. Kıyâsî illet ☞ illetin illeti / ikinci illet.
3. - *Kendisine fîl isnat edilen fâil niçin mansûb değil de merfû' olur*?
- *Fâil, iş yapan olduğu için kuvvetlidir. Damme de kuvvetli bir harekedir. Bu sebeple kuvvetli olan kuvvetli olana verildi*. Nazarî illet ☞ illetin illetinin illeti.

8. es-Sîrâfî

Ebu Sa'îd el-Hasan b. 'Abdullâh es-Sîrâfî (ö. 368/979), gramer illetlerinin önemli kaynaklarından biridir. es-Sîrâfî, Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ındaki bazı illetleri tartışmaya açarak, bir kısmında ise tercihte bulunarak onları mantık, kıyas ve cedel ilmindeki kudretiyle şerh etmiş, onun illetini ele almadığı konuları kendisinin bulunduğu illetler ile açıklamış ve kendi dönemine kadar gelen âlimlerin illetlerini de onlara ilave etmiştir. (el-Muleh, 2000, s. 59).

es-Sîrâfî'nin *el-Kitâb*'ı şerhi, illet nazariyesini mantık üslûbuyla ele alan bir kaynak sayılabilir. Meselâ o, nidâ babında müennes 'alem (özel) isimlerden müenneslik âlâmetinin çoğunlukla hafz edilmesinin illetini iki öncüle dayandırarak açıklamıştır. (bk. Sîbeveyh, II, 244 (dipnot 4); el-Muleh, a.y.). es-Sîrâfî'nin bu üslûbu kendisinin "*Nahiv mantıktır, ancak bu mantık (felsefeden değil) nahivden çıkarılmıştır.*" şeklinde ifade ettiği mantık üslûbudur. Zira nahvin genel kuralları mantık önermeleri gibidir. (bk. el-Muleh, 2000, s. 59).

9. er-Rummânî

Bir gramer âlimi, aynı zamanda kelâmcı ve mantıkçı olan Ebu'l-Hasan 'Alî b. 'Îsâ er-Rummânî (ö. 384/994), mantık ilmini gramer ilmine karıştırarak gramer kurallarını mantık üslûbu ve terimleriyle açıklamakla tanınan bir kişidir. (bk. el-Mubârek, 1993, s. 230).

Telif ettiği gramer eserlerinde er-Rummânî'nin illeti öne çıkararak bir metot izlediği görülmektedir. O, ele aldığı konuya önce hedefini açıklayarak giriş yapmakta, ardından konuyla ilgili illet ağırlıklı özellikler taşıyan soruları sıralamaktadır. Daha sonra da konuyu illetleriyle açıklamaktadır. (Örnek olarak bk. Seyf b. 'Abdirrahmân, 1998, II, s. 461). er-Rummânî'ye göre illet, kıyas ve hikmet illeti şeklinde ikiye ayrılır. (el-Muleh, s. 59).

Ona göre birinci illetler istihkak, ikinci illetler ihtisâs illetidir. Meselâ, fâil için iki tür illetten söz edilebilir. Fâil, tüm durumlarda kendisine uygun olan ref' alâmetini hak eder. Bu kıyas illetidir. Ref' alâmeti olarak müfredin *damme*, tesniyenin *elif* alâmetini alması ise bir hikmet illetidir. (el-Muleh, 2000, s. 62). Nitekim onun bu tür illetlerden söz etmesi Ebû Hayyân'ın onun hakkında, “*Mağribte bazı hocalarımız, “er-Rummânî'nin illetlerinden kaçının” derlerdi.*” demesine yol açmıştır. (bk. Ebû Hayyân, 1947, s. 229; el-Muleh, 2000, s. 62).

10. İbn Cinnî

Ebu'l-Feth 'Osmân İbn Cinnî (ö. 392/1002), illet konusuna son derece önem veren bir gramer âlimidir. Nitekim kendinden önceki âlimlerin kitaplarında dağınık olan illetleri, kelâm ve fıkıh ilimlerindeki birikimi ve titiz bir gramerci dikkatiyle *el-Hasâis* adlı eserinde bir araya getirerek bu konuya özel bölümler ayırması, ayrıca *'İlelu't-Tesniye* adında özel bir eser telif etmesi onun illete verdiği önemi göstermektedir.

İbn Cinnî, illetleri, tabiatlarına göre vucûb ve cevâz bakımından olmak üzere ikiye ayırmıştır.

1. İlet-i mûcibe: Bunlar, hükmün gerekliliğini ifade eden illetlerdir. Meselâ, Bir ismin merfû' olmasının illeti fâil, mansûb olmasının illeti mef'ûl, mecrûr olmasının illeti ise muzâfun ileyh olmasıdır. İletin hükmü gerekli kılması, “*İlet ma'lûlden öncedir*” anlamında değil, Arapçanın araştırılmasının sonucu anlamındadır. (bk. İbn Cinnî, 2008, I, 192; el-Muleh, 2000, s. 66).

2. İlet-i mucevize: Bu tür illetler, iki veya daha fazla hükümden birinin seçilebileceğini ifade eden illetlerdir. Böyle bir yerde illet, hükümlerden birini tercih etmeye götürürken diğerlerini ortadan kaldırmaz. İbn Cinnî, bu tür illete sebep demektedir. Zira ona göre illet, hükmü gerekli kılar, sebep ise kılmaz. (İbn Cinnî, a.y.).

İbn Cinnî'ye göre gramer illetleri kelâm illetleri gibi akla değil, aksine fıkıh illetleri gibi nassa ve maslahata dayalıdır. Ancak genel kurallara uyması, siyaki ve terkihiyle Arap kelâmının incelenmesi sonucu elde edildiği için kelâm illetlerine daha yakındır. (bk. İbn Cinnî, 2008, I, 100; el-Muleh, 2000, s. 68 vd.).

11. el-Hüseyn ed-Dîneverî

el-Hüseyn b. Mûsâ el-Celîs ed-Dîneverî (ö. 490/1097), Arapçada illet konusunda nadir bulunan bir eserin müellifidir. O, *Simâru's-Sinâ'a fî 'İlmi'l-'Arabîyye* adlı eserinde illeti bölümlere ayırmış, anlamlarına ve türlerine göre adlandırmış, önem ve kullanım sıklığına göre onları 23 başlık altında toplamıştır. Ona göre gramer âlimlerinin ikiye ayır-

dığı illetlerden daha çok kullanılanları birinci kısım illetlerdir. (el-Muleh, 2000, s. 71).
Bu illetler şöyledir:

1. Arapçanın genel kurallarına uyan ve dil kanunlarına uygun illetler.

2. Arapçanın dil kanunlarında Arapların hikmetini ortaya çıkartan ve konuşmalarında maksatlarının doğruluğunu açıklayan illetler.

Esasen ed-Dîneverî'den önce illet konusunu geniş bir şekilde ele alan, bölümlerini ve çeşitlerini *el-Muvazzah* adlı eserinde ilk listeleyen kişinin 'Alî b. İbrâhim el-Havfî (ö. 430/1039) olduğu, ed-Dîneverî'nin, gramer âlimleri arasında rağbet gören bu eserden bahsetmiş olması dolayısıyla illet plânını ondan almış olması mümkün görülmektedir. (el-Kiftî, 1986, II, s. 219 vd.; el-Muleh, a.y.).

12. 'Abdurrahmân el-Enbârî

Ebu'l-Berekât Kemâleddîn 'Abdurrahmân b. Muhammed el-Enbârî (ö. 577/1182), *Esrâru'l-'Arabiyye* adlı eserinde Arapçanın sırlarını ve gramer kurallarının doğruluğunu ispat etmeyi hedeflediğini ve delilleriyle açıkladığını söylemiştir. (el-Enbârî, 1995, s. 27).

el-Enbârî, gramer illetlerini fıkıh usûlü metoduna göre ele almış ve illeti gramer hükümünün doğruluğunun delili saymıştır. Zira ona göre fıkıh ve gramerin ikisi de nassa dayanan ve akılla sonuca varılan ilimlerdir. (el-Enbârî, 1985, 76; a.mlf., 1957, s. 80).

13. el-'Ukberî,

Ebu'l-Bekâ 'Abdullah b. el-Hüseyin el-'Ukberî (ö. 616/1219), kişinin hükmün illetle açıklanmasını beklediğini bunun üzerine kendisinin bu beklentinin karşılanması gerektiğini düşündüğü için illet konusuna önem veren ve bu konuda başlı başına eser te'lif eden bir gramer âlimidir. Nitekim telif ettiği el-Lubâb adlı eserinde tüm gramer konularının illetlerini tek tek açıklamıştır. O, eserinde önce madde başlığını vermiş, ardından tarifini yapmış daha sonra da illetini ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. (Örnek olarak bk. el-'Ukberî, 1995, II, 178).

el-'Ukberî, gramer illetlerini fıkıh illetlerine benzeterek kıyasta ortak noktanın illet olması gerektiğini söyleyen el-Enbârî'yi izlemiştir. Zira gramer kıyasında hüküm ma'lum, illet meçhûldür. Fıkıh kıyasında ise hüküm meçhûl, illet ma'lümdür. Bu sebeple illete câmi' (ortak yön) denilmiştir. (el-Muleh, 2000, s. 76).

14. Radiyyuddîn el-Esterâbâdî

Muhammed Radiyyuddîn b. Hasan el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* adlı eserine yaptığı şerhte gramer kurallarını ve dil olgularını açıklamakta illeti bir araç olarak kullanan ve sık sık ona başvuran bir gramer âlimidir. Nitekim o, şerhinde illet tabirini kullanarak kimi yerde ise türünü açıklayarak 160 civarında illet türünden bahsetmiştir. Radiyyuddîn, şerhinde Sîbeveyh'ten başlayarak gerek kişiler ve gerekse dil okulları arasında taassup göstermeden yaşadığı asra dek pek çok gramer âlimin illetlerine

bunun yanı sıra kendine ait olan pek çok illete de yer vermiştir (bk. Tikrîfî, 2001, s. 52 vd.).

Kelâm ve mantık ilminde de mütehasıs olan Radiyyuddîn, -İbn Cinnî gibi- hükmü gerekli kılması konusunda gramer illetlerini kelâm illetlerine benzetmiştir. Radiyyuddîn'e göre illetlerin genel özellikleri şöyledir:

Hükmü açıklayan illetin tercih edilmesi gerekir. Radiyyuddîn, bu görüşünü gayr-i munsarif konusunda şöyle açıklamıştır: “Öncelikle bilmelisin ki gramer âlimlerinin “*fa-lan şeyin illeti şudur*” demeleri, “*o illet şu şeyi gerekli kılar anlamındadır*” demek değildir. Bilakis bunun anlamı, *o şey meydana geldiğinde konuşan kimsenin illetle arasında bir ilgi olduğu için hükmü tercih etmesi gerekir anlamındadır. Usûlcülere göre hüküm illetin gerekli kıldığı şeydir.*” (Radiyyuddîn, 1993, I, 96).

b. İletler basit ve mürekkep olarak ikiye ayrılır. Basit illet, hükmü bir tek yönden açıklayan illettir. Meselâ Radiyyuddîn (1993, I, 172) كَمَنْ كَلِمَتِهِ كَلِمَةٌ kelimesinin gayr-i munsarif olması, “*Bu ve bu kalıba uyan sıfatlar Arapçada çoğunlukla gayr-i munsarif olarak kullanılmıştır*”. şeklinde açıklamıştır.

Mürekkep illet, hükmün birden çok illeti olma durumudur. Buna örnek olarak merfû' zamirin açıklamasıdır (bk. Radiyyuddîn, a.e., II, 122 vd.).

c. İletin aslı genel kural olmasıdır. Radiyyuddîn, müzekker ve müennes konusunda müenneslik âlâmeti olan *tâ'*nın müennesi müzekkerden ayırt etmek için kelimeye eklenmesini, yalnızca müennes için kullanılan kelimelerde *tâ'*nın kullanılmadığını ancak bunun genel bir kural olmadığını söylemektedir (bk. Radiyyuddîn, a.e., II, 608).

b. İletli Reddeden veya Kısmen Kabul Eden Gramer Âlimleri ve İlete Yaklaşımları

İlete karşı çıkan grupta yer alan gramer âlimlerinin bir kısmı illetlere tümünden karşı çıkmaktadır. Bir kısmı ise tümünden olmasa da önceki dönem gramer eserlerinde yer alan illetler arasında tercihte bulunmak suretiyle bir kısmına karşı çıkmaktadır.

İlete karşı çıkanlar arasında İbn Sinân el-Hafâcî (ö. 466/1074), İbnu't-Tarâve (ö. 528/1134), Ebu'l-Kâsim 'Abdurrahmân es-Suheyli (ö. 581/1187), İbn Madâ el-Kurtubî (ö. 592/1196), Ziyâuddîn İbnu'l-Esîr (ö. 637/1240) ve Muhammed Esîruddîn Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1345) gibi âlimler yer almaktadır.

1. İbn Sinân el-Hafâcî'ye göre yalnızca Araplardan naklettikleri konularda gramer âlimlerine uymak gerekir. İlet konusunda gramercilerin ileri sürdükleri illetlerin pek azı geçerlidir, hatta hiçbiri geçerli değildir. Bu sebeple âlimlerden doğrusunu söyleyenler, sözlerine fazladan bir şey ilave etmeden, “*Araplar şöyle demiştir.*” diyenlerdir. (bk. el-Hafâcî, 1982, s. 37-38)⁷.

7) el-Hafâcî'nin illete tümünden karşı çıktığı intiba'ını veren bu sözleri tümünden karşı çıkmak olarak değerlendirmemek gerekir. Zira aynı eserde ele aldığı gramer kurallarını illetleriyle açıkladığı görülmektedir. Örnek olarak bk. el-Hafâcî, 1982, s. 39.

2. Gramer öğretiminde illeti başarılı bir yöntem olarak görmeyen İbnu't-Tarâve ve es-Suheyli, illetlere tümünden karşı çıkmasa da bazılarının meselâ, gayr-i munsarif için ileri sürülen illetlerin yetersiz olduğunu bunun için de iptal edilmeleri gerektiğini söyleyerek reddetmişlerdir. (bk. es-Suheyli, 1969, s. 19-39; İbnu't-Tarâve, 1996, s. 19; el-Muleh, 2000, s. 81, 197 vd.)⁸.

3. İbn Madâ el-Kurtubî, sahip olduğu Zâhirîlik mezhebi doğrultusunda klasik gramer anlayışına karşı çıkararak gramerde yeni bir anlayışı hâkim kılmaya çalışmıştır. (el-İsnevî, 1985, s. 101). Bu sebeple gramerden gereğinden fazlasını atma düşüncesiyle *er-Reddu 'ala'n-Nuhât* adlı eserini kaleme aldığı söylemiş ve başta 'âmil nazariyesi olmak üzere ikinci, üçüncü illetlere ve kıyasa karşı çıkmıştır. (bk. İbn Madâ, 1947, s. 80, 85, 151, 156).

a. Ona göre âmil nazariyesinin iptal edilmesi gerekir. Zira bu nazariyeye göre bazı yerlerde hazf veya takdir olacaktır. Takdir, delilsiz fazlalık anlamına gelir. Bu fazlalık veya hazif Kur'ân-ı Kerîm'de yapılırsa o takdirde haram olur.

b. Ona göre birinci illet Arapçanın nasıl konuşulması gerektiğini öğretir. İkinci illet ise Arapların hikmetini gösterir ki bunu bilmeye ihtiyaç yoktur. "*Fâilin merfû', mef'ûlün ise mansûb olmasının sebebi nedir? Aksi olamaz mı idi?*" gibi sorulara cevap aramanın kişiye bilgi sağlamayacağını söyleyerek de üçüncü illete karşı çıkmıştır. (İbn Madâ, *a.e.*, s. 151, 152).

c. İbn Madâ'ya göre meselâ, muzârî fiilin ism-i fâile kıyas edilerek bir kaç yönden benzediği için i'râb kabul ettiği fikri yanlıştır. (bk. İbn Madâ, *a.e.*, s. 157, 164).

4. Ziyâeddîn İbnu'l-Esîr, gramerin taklit etme yoluyla alındığını, mevcut olan bir gramer hükmünün aksine olması durumunda aklın bunu inkâr etmeyeceğini ve aynen benimseyeceğini, buna göre fâil mansûb, mef'ûl merfû' olsaydı aklın bunu kabulleneceğini söyleyerek illete karşı menfî tavrını belirtmiştir. (bk. İbnu'l-Esîr, *t.y.*, 1, 95, 96).

5. Önceleri Zâhirîlik düşüncesine sahip olduğu, ancak Mısır'a geldikten sonra Şâfiîlik mezhebini benimsediği kaydedilen Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin birincisi Zâhirîlik, ikincisi grameri basitleştirmek ve kolaylaştırmak düşüncesinin gramerine açık bir şekilde yansdığı söylenmektedir. (el-Es'ad, 1992, s. 176; el-Muleh, *a.e.*, s. 204).

Nitekim Ebû Hayyân, Zâhirîlik düşüncesinden hareketle zamanına kadar gelen âlimleri illete aşırı şekilde bağlı olmakla eleştirmiş ve onların gramer hükümlerini illet yerine sahih semâ'a dayandırmalarının daha yararlı olacağını söylemiştir. (bk. Ebû Hayyân, 1947, s. 230; el-Muleh, 2000, s. 204). Ebû Hayyân'ın illete itirazları şu yönlerde idi:

a. Mantiği gramere hâkim kılmakta aşırıya gidilmesi: Ebû Hayyân, Mısır'a geldiğinde âlimlerin felsefe ve mantıkla fazla meşgul olmalarını yadırgamış ve hocalarından er-Rummânî ve İbnu'l-Verrâk'ın illetlerinden uzak durulması gerektiğini duyduğunu ifade etmiştir. (bk. Ebû Hayyân, *a.e.*, s. 229; el-Muleh, *a.e.*, s. 205).

8) es-Suheyli, *el-Emâlî fi'n-Nahv* adlı eserinde illete karşı çıkmış ise de tümünden illete karşı değildir. Nitekim onun *Netâicu'l-Fikr fi'n-Nahv* adlı eseri başlı başına bir illet kitabıdır. Örnek olarak bk. es-Suheyli, 1992, 49 vd.; el-Muleh, 2000, s. 81.

O, temelde mantığın gramere karıştırılmasına temelden karşı olmasa da aşırı gidilmesine karşı çıkmıştı. Zira kendisi de illeti kullanmada mahir olduğunu meselâ, esmâ-i hamsenin i'râbının harfle olmasının illetini on maddeyle tek tek açıklamakla göstermişti. (bk. Ebû Hayyân, 1996, I, 176-178; el-Muleh, 2000, a.y.).

b. İ'râbın aslına karşı çıkmak: Ebû Hayyân'a göre isimle muzâri fiil arasında i'râbın asıl ve fer' olmasının tartışmanın bir faydası yoktur. Zira âlimler arasındaki tartışma hükümde değil illettedir. İ'râb isme dâhil olduğu gibi muzâri'e de aynı şekilde asaleten dâhil olmuştur⁹. (bk. Ebû Hayyân, 1998, I, 834; el-Muleh, a.e., s. 207).

*et-Tezyîl ve't-Tekmîl*¹⁰ ve *İrtişâf'ud-Darab* gibi hükümleri illetleriyle açıkladığı ve tartıştığı eserlerine bakıldığında Ebû Hayyân'ın –yukarıdaki maddeler dışında- tümden illetlere karşı olmadığı ancak onları tümden reddeden İbn Madâ ile cumhur âlimler arasında bir yerde; illette tercih sahibi olduğu söylenebilir.

6. Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Yûsuf İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), gramer illetleri konusunda iki yol izlemiştir.

a. İletleri sıralamak ve tartışmak daha sonra da aralarında tercihte bulunmak veya reddetmek. (Örnek olarak bk. nefy-i cins Ş'nın mebnî olması: İbn Hişâm, 1974, II, 59; el-Muleh, 2000, s. 85).

İbn Hişâm bazen de illetleri gözden geçirdikten sonra tümden reddederdi. Meselâ, merfû'ların aslı konusunda yapılan tartışmaları ve ileri sürülen illetleri sıraladıktan sonra, “*Sonuç olarak bu tartışmalar uzun ve gereksizdir*” diyerek hiçbirini kabul etmemiştir. (bk. İbn Hişâm, a.e., I, 381; el-Muleh, a.e., s. 86).

b. İhtiyaç duyulduğu kadarıyla illetle yetinerek gramer konularını açıklamak. Meselâ İbn Hişâm, *Katru'n-Nedâ* adlı eserinde cins ismi nefy eden Ş'nın isminin mebnî olmasını tek cümleyle şöyle açıklamıştır: “*Ş'nın ismi müfred ise mu'reb olduğunda ne ile mansûb olacak idi ise öyle mebnî olur*”. (İbn Hişâm, t.y., s. 168).

7. 'Abdurrâhman Celâleddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505), fıkıh usûlü metodunu esas alarak,

a. İletlerin savunmasını, el-Ferruhân, 'Alî b. Mes'ûd (ö. ?),

b. İletlin mücibe ve mucevize şeklinde ikiye ayrılmasını ve kelâm ve fıkıh ilimlerindeki yerini İbn Cinnî, (bk. İbn Cinnî, 2008, I, 65),

c. Türlerini, ed-Dîneverî,

d. İletlerin açıklamasını, İbn Mektûm, Ahmed b. 'Abdilkâdir (ö. 749/1349) (bk. es-Suyûtî, 1975, s. 64 - 69; el-Muleh, 2000, s. 87),

9) Ebû Hayyân'ın muştakların i'râbında asaleti tartışmanın faydasız olduğunu ileri sürmesinde Zâhirîlik düşüncesinin etkisi olması muhtemeldir. Zira Zâhirîlere göre dilin tamamı asıldır. Buna göre her şey aslı üzeredir. bk. es-Suyûtî, 1985, V, 144.

10) *et-Tezyîl ve't-Tekmîl*'de geçen bazı illet örnekleri için bk. Velîd Surâdîkî, t.y. s. 301-306.

e. Kıyası, illeti tanıma yollarını ve illete itirazları el-Enbârî gibi âlimlerden derleyerek illet nazariyesini oluşturmuştur. (bk. el-Enbârî, 1957, s. 95 vd.; es-Suyûtî, 1975, s. 56-64, 80-92).

es-Suyûtî'nin, eserlerinde illetler konusunda üç farklı tutum içerisinde olduğu görülmektedir.

1. Bir konu hakkında illetleri sıralayıp aralarında tercihte bulunmak. (Örnek olarak bk. es-Suyûtî, 1998, I, 123 vd.).

2. Sadece illetleri sıralamak ancak kendi görüşünü belirtecek herhangi bir tercihte bulunmamak. (bk. es-Suyûtî, 1985, II, 188).

3. İletleri sıralamak, sonra reddetmek. (bk. es-Suyûtî, *a.e.*, I, 526 vd.).

Tarihi boyunca ilk dönemlerden başlayarak günümüze gelinceye dek illet hakkında çok sayıda özel eser telif edilmiş olması bu konuya verilen önemi göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Ancak bu eserlerden yalnızca bir kısmı günümüze kadar gelebilmiştir. Bunlar ve müellifleri şöyledir:

1. *el-Îzâh fî 'İleli'n-Nahv*: Ebu'l-Kâsim ez-Zeccâcî (ö. 337/949).
2. *'İleli'n-Nahv*: Muhammed b. 'Abdillâh el-Verrâk (ö. 381/991). bk. es-Suyûtî, 1979, I, 130; el-Muleh, 2000, s. 80.
3. *'İleli't-Tesniye*: Ebu'l-Feth 'Osmân İbn Cinnî (ö. 392/1002).
4. *Simâru's-Sinâ'a*: el-Hüseyn b. Mûsâ el-Celîs ed-Dîneverî (ö. 490/1097). bk. el-Muleh, 2000, s. 71.
5. *et-Tabsira ve't-Tezkire*: 'Abdullâh b. 'Alî es-Saymerî (ö. ?). bk. el-Kiftî, 1986, I, 123; el-Muleh, 2000, s. 80.
6. *Esrâru'l-'Arabiyye - el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf Beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* : Ebu'l-Berekât 'Abdurrahmân el-Enbârî (ö. 577/1182).
7. *Netâicu'l-Fikr fi'n-Nahv* : 'Abdurrahmân b. 'Abdillâh es-Suheyli (ö. 581/1185).
8. *el-Lubâb fî 'İleli'l-Binâ' ve'l-İ'râb - el-İ'râb fî 'İleli'l-İ'râb¹¹* : Ebu'l-Bekâ 'Abdullâh b. el-Hüseyn el-'Ukberî (ö. 616/1219).

Günümüze kadar gelemeyen illet kitapları gelenlerden fazladır. Sayısı yirmi beş civarında olan bu eserler ve müellifleri şöyledir:

1. *el-Kıyâs fi'n-Nahv*: Yûnus b. Habîb (ö. 182/798). bk. 'Abdul'âl Sâlim, 1993, s. 358; el-Muleh, 2000, s. 49.
2. *el-'İlel fi'n-Nahv*: Kutrub, Muhammed b. el-Mustenir (ö. 206/822). bk. Şevkî Dayf, 1968, s. 108; el-Es'ad, 1992, s. 72.
3. *el-Mekâyis*: Ebu'l-Hasan Sa'îd b. Mes'ade el-Ahfeşu'l-Evsat (ö. 211/827). bk. es-Suyûtî, 1979, I, 591; el-Muleh, *a.y.*

11) Hasan 'Abbâs Yâsin'den naklen, 2003, s. 18.

4. *'İlelu'n-Nahv*: Ebû 'Osmân el-Mâzinî (ö. 249/863). bk. Şevkî Dayf, 1968, s. 115 vd., el-Es'ad, 1992, s. 76; el-Muleh, a.y.
5. *İhtilâfu'n-Nahviyyîn*: Sa'leb, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Yahyâ (291/904). bk. el-Kiftî, 1986, I, 185; el-Muleh, a.y.
6. *el-'İlel fi'n-Nahv*: Hârûn b. el-Hâik (ö. ?)¹². bk. el-Kiftî, 1986, III, 359 vd.; el-Muleh, a.y.
7. *el-Hakâik - el-Burhân - el-Mesâil - el-Muhtâr fi 'ileli'n-Nahv - 'İlelu'n-Nahv*: Muhammed b. Ahmed b. Keysân (ö. 299/912). bk. Şevkî Dayf, 1968, 108 vd.; el-Es'ad, 1992, s. 118; el-Muleh, a.y.
8. *'İlelu'n-Nahv - Nakzu 'İleli'n-Nahv*: 'Alî b. el-Hasan b. 'Abdullâh Lukze (veya Luğze) el-İsfehânî (ö. 310/923). bk. el-Kiftî, 1986, III, 43; es-Suyûtî, 1979, I, 509; el-Muleh, 2000, s. 79.
9. *en-Nahvu'l-Mecmû' 'ale'l-'İlel*: Ebû Bekr Muhammed b. 'Alî el-'Askerî (Mebremân) (ö. 345/957). bk. es-Suyûtî, 1979, I, 176 vd.
10. *Esrâru'n-Nahv*: Ebû 'Abdillâh b. Ca'fer b. Durusteveyh (ö. 347/958). bk. el-Enbârî, 1985, s. 213 vd.; el-Muleh, 2000, s. 79.
11. *Kitâbu'l-'İlel*: İsmâ'il b. Muhammed el-Kussî (veya el-Kummî) (ö. ?). bk. es-Suyûtî, 1979, I, 456. el-Muleh, s. 80.
12. *eş-Şâfi fi 'İleli'n-Nahv*: Yûnus b. Ahmed el-Vefrâvendî (ö. ?). bk. el-Kiftî, 1986, IV, 73; el-Muleh, a.y.
13. *Şerhu 'İleli'n-Nahv*: Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Muhallebî (ö. ?). bk. el-Kiftî, 1986, I, 164; el-Muleh, a.y.
14. *Ta'lîlu'l-Kirâati's-Seb'*: Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Mavsilî (ö. ?). bk. es-Suyûtî, 1979, I, 389.
15. *el-Burhân fi 'İleli'n-Nahv*: 'Alî b. Muhammed b. 'Abdûs (ö. ?). bk. es-Suyûtî, 1979, II, 194.
16. *Taksîmâtu'l-'Avâmil ve 'İleluhâ*: Ebu'l-Kâsim Sa'îd b. el-Fârikî (ö. 391/1001). bk. es-Suyûtî, 1979, I, 584; el-Muleh, a.e., s. 80.
17. *el-Muvaddah*: 'Alî b. İbrâhîm el-Havfî (ö. 430/1039). bk. el-Kiftî, 1986, II, 219-220; et-Tantâvî, t.y., s. 213; el-Muleh, a.e., 72.
18. *el-İğrâb fi Esrâri'l-Harekât fi'l-İ'râb*: el-Hasan b. 'Abdirrahmân el-Hadravî (ö. 644/1246). bk. es-Suyûtî, 1979, I, 510; el-Muleh, a.e., s. 90.
19. *Kavâ'idu'l-Mutâraha - el-İs'âf fi'l-Hilâf*: Ebû Hayyân el-Hüseyn b. Bedreddîn b. İyâz (ö. 681/1282). bk. es-Suyûtî, 1979, I, 532.
20. *İkâmetu'd-Delîl 'alâ Sihhati't-Temsîl ve Fesâdi't-Te'vîl*: İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 672/1274). bk. Hasan 'Abbâs Yâsin, 2003, s. 18.

12) Sa'leb (ö. 291/904)'in yakın dostu olduğu kaydedilen el-Hâik'in Hicrî 300 tarihinden hemen önce vefat ettiği tahmin edilmektedir. bk. ez-Zubeydî, 1973, s. 151 vd.

Günümüzdeki gramer âlimlerinin illete yaklaşımları tıpkı eskiden olduğu gibi reddedenler ve teyit edenler olarak ikiye ayrılmaktadır. İleti teyit edenler, mantık dışı olanlar ve dilin tabiatına uymayanlar hariç olmak üzere genel olarak illeti kabul etmektedirler. Karşı çıkanlar ise Arap gramerini sadeleştirme, kolaylaştırma ve yenileştirme adına gramerin illetlerden arındırılması gerektiğini ileri sürmektedirler.

Arap gramerinde yenilik ve kolaylaştırma çalışmalarına *İhyâu'n-Nahv*, (İbrâhîm Mustafâ, 1992), *er-Redd 'ala'n-Nuhât* (İbn Madâ, 1947, ön söz) ve *Tecdîdu'n-Nahv* (Şevkî Dayf, 1982), *el-Lugatu'l-'Arabîyye; Ma'nâhâ ve Mebnâhâ* (Temmâm Hassân, 1994), *Fi'n-Nahvi'l-'Arabî: Nakd ve Tevcîh* (Mehdî el-Mahzûmî, 1986) eserleri örnek olarak verilebilir. (bk. el-Muleh, 2000, s. 216, 217).

Gramerin illetleriyle açıklama taraftarı olanlar arasında 'Abdulhamîd Hasan, Necdî Nâsîf, Muhammed el-Hıdır Hüseyin, 'Abbâs Hasan¹³ ve Muammer Hâşim 'Abduddâyim gibi âlimler vardır. (bk. el-Muleh, a.e., s. 221). Günümüzde illet konusunda yazılan bir hayli eser ve makale vardır. Bu eserlerin bir kısmı şunlardır:

1. *eş-Şâhid ve Usûlu'n-Nahv fî Kitâbi Sîbeveyh*: Hatice el-Hadîsî.
2. *en-Nahvu'l-'Arabî; el-İlletu'n-Nahviyye*, Mâzîn el-Mubârek.
3. *et-Ta'lîlu'l-Lugavî 'inde'l-Kûfiyyîn ma'a Mukârenetihi binazîrihi 'inde'l-Basriyyîn*: Celâl Şemseddîn.
4. *Nazariyyetu't-Ta'lîl fi'n-Nahvi'l-'Arabî Beyne'l-Kudemâ ve'l-Muhdesîn*: Hasan Humeys Sa'îd el-Muleh.
5. *el-İlletu'n-Nahviyye fî Dav'i'l-Memnû' mine's-Sarf*: Şa'bân Zeynel'âbidîn Muhammed.
6. *Usûlu't-Tefkîri'n-Nahvî*: 'Alî Ebu'l-Mekârim.
7. *et-Ta'lîlu's-Savfî 'inde'l-'Arab fî Dav'i 'İlmi's-Savfî'l-Hadîs*: 'Âdil Nezîr el-Hassânî.
8. *Usûlu'n-Nahvi'l-'Arabî*: Muhammed Hân.
9. *Kavâ'idu Luğati'l-'Arab; Felsefetuhâ ve 'İleluhâ*: Muhammed Sa'îd 'Abdurrahmân, Bağdat, 1956. (bk. el-Muleh, 2000, s. 92).
10. Hasan Yâsîn 'Abbâs, *el-'İlelu'n-Nahviyye fî Kitâbi'l-'Usûl fi'n-Nahv li'bni's-Serrâc*, Bağdat, 2003¹⁴.

13) 'Abbâs Hasan'ın illete itirazı aşırına gidilmesi, dilin ruhuna ve tabiatına aykırı olanlardır. Meselâ o, gayr-i munsarif bahsinde gramer kurallarını illetleriyle açıklamakta sonra da bu illetlere gerek olmadığını ifade etmektedir. (bk. 'Abbâs Hasan, 1974, IV, 204 (dipnot 1).

14) Elektronik ortamdan edindiğimiz bu çalışmanın basılı olup olmadığı tespit edilememiştir.

Sonuç

Arapçada kelimenin mebnî veya mu'reb olmasının, mu'reb olan ismin ve filin so-
nundaki i'râb hükmünün cevabı olarak görülen illet, -tümünden veya kısmen karşı çıkanlar
olmuş ise de- âlimlerinin büyük çoğunluğu tarafından gramer kurallarının tespitinde esas
kabul edilmiş ve varlığı veya yokluğu hükmün sonucuna sebep gösterilmiştir.

Bununla birlikte geçmişten günümüze gelinceye dek geçirdiği aşamalarda gramer
eserlerinde yer alması, yer alacak ise ne ölçüde yer alması gerektiği de tartışma konusu
olmuştur.

İletti gerekli gören âlimler telif ettikleri eserlerde gramer hükmünü illetiyle açıklama-
ya önem vermişler ve illete dair özel eserler telif etmişlerdir. Meselâ, ez-Zeccâcî illetleri
hedefleri bakımından ta'lîmî, kıyâsî ve nazarî olmak bakımından üçe ayırmış, İbn Cinnî
ise illeti kelâm ve fıkıh illetleriyle mukayese ederek el-Halîl gibi illetin zanna dayalı ol-
duğunu ancak illetlerin bir kısmının kesin hüküm, bir kısmının ise kesin olmayan hüküm
ifade ettiğini söylemiştir. es-Sîrâfî ve er-Rummânî gibi âlimler ise mantık birikimlerini
gramer ilmine yansıtarak illete felsefe boyutunu katmışlardır.

İbn Sinân el-Hafâcî, İbnu'l-Esîr ve İbn Madâ el-Kurtubî gibi âlimler illetin gerek-
siz olduğunu ve gramerin ondan arındırılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. es-Suheylî,
İbnu't-Tarâve ve Ebû Hayyân el-Endelûsî gibi gramer âlimleri ise tümünden olmasa da aşırı
gidildiği için illetlerin bir kısmına karşı çıkmışlardır.

Günümüzde de geçmişte olduğu gibi illeti savunan âlimler olduğu gibi tümünden veya
kısmen karşı çıkan gramer âlimleri de vardır.

Başlangıcı Hicrî 2. Asra kadar giden illetle ilgili telif faaliyeti günümüze kadar sür-
müştür. Ancak geçmişte telif edilen eserlerin büyük bir kısmı ne yazık ki günümüze kadar
gelememiştir. Eskiden olduğu gibi günümüzde de illeti teyit eden, diğer taraftan illeti
gereksiz gören ve reddeden çalışmalar sürmektedir.

Kaynakça

- ‘Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfî*, 3. bs., I-IV, Mısır, 1974.
- ‘Abdul’âl Sâlim Mekrem, *el-Halkatu'l-Mefkûde fî Târîhi'n-Nahvi'l-'Arabî*, 2. bs., Bey-
rut, 1413/1993.
- Celâl Şemseddîn, *et-Ta'lîlu'l-Lugavî 'inde'l-Kûfiyyîn ma'a Mukârenetihî binazîrihi*
'inde'l-Basriyyîn, İskenderiye, 1994.
- el-Curcânî, es-Seyyid eş-Şerîf, (ö. 816/1413), *Kitâbu't-Ta'rîfât*, İstanbul, 1327/1909.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. ‘Alî b. Hayyân (ö. 745/1344), *Menhecu's-Sâlik ilâ*
Elfiyyeti İbn Mâlik, nşr. Sidney Glazer, Connecticut, 1947.
- , *et-Tezyîl ve't-Tekmîl fî Şerhi Kitâbi't-Teshîl*, nşr. Hasan Hindâvî, I-VI, Di-
maşık, 1996.

- _____, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, nşr. Receb 'Osmân Muhammed – Ramazân 'Abduttevvâb, I-V, Kahire, 1418/1998.
- Ebu'l-Mekârim, 'Alî, *Usûlu't-Teşkîri'n-Nahvî*, Kahire, 2007.
- el-Enbârî, Ebu'l-Berekât Muhammed (ö. 577/1181), *Esrâru'l-'Arabîyye*, nşr. Fahr Sâlih Kudâre, Beyrut, 1415/1995.
- _____, *Lume'u'l-Edille (el-İğrâb fî Cedeli'l-İ'râb içinde)*, nşr. Sa'îd el-Efgânî, Suriye, 1377/1957.
- _____, *Nuzhetu'l-Elibbâ' fî Tabakâti'l-Udebâ'*, nşr. İbrâhîm es-Sâmarrâî, 3. bs., Ürdün, 1405/1985.
- el-Es'ad, 'Abdulkerîm Muhammed, *el-Vasît fî Târihi'n-Nahvi'l-'Arabî*, Riyad, 1992.
- el-Hadîsî, Hatice, *eş-Şâhid ve Usûlu'n-Nahv fî Kitâbi Sîbeveyh*, Kuveyt, 1394/1974.
- el-Hafâcî, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muhammed (ö. 466/1074), *Sirru'l-Fesâha*, Beyrut, 1402/1982.
- el-Hassânî, 'Âdil Nezîr, *et-Ta'lîlu's-Savtî 'İnde'l-'Arab fî Dav'i 'İlmi's-Savtî'l-Hadîs*, Bağdat, 1430/2009.
- Hasan Yâsîn 'Abbâs, *el-İlelu'n-Nahviyye fî Kitâbi'l-Usûl fi'n-Nahv li'bni's-Serrâc*, , (Yüksek Lisans Tezi) Bağdat, 2003, <http://www.almaktabah.net/vb/showthread.php?p=136795> (18. 07. 2013).
- el-Hulvânî, Muhammed Hayr, *Usûlu'n-Nahvi'l-'Arabî*, 2. bs. Dârû'l-beydâ, 1983.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth 'Osmân (ö. 392/1001), *el-Hasâ'is*, I-III, nşr. 'Abdulhamîd Hindâvî, 3. bs., Beyrut, 2008.
- _____, *İlelu't-Tesniye*, Subhî et-Temîmî, Kahire, 1992.
- İbn Hişâm, Cemâleddîn 'Abdullâh b. Yûsuf el-Ensârî (ö. 761/1360), *Şerhu'l-Lemhati'l-Bedriyye*, I-II, nşr. Hâdî Nehr, Ammân, 1394/1974.
- _____, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Mısır, t.y.
- İbn Madâ, el-'Abbâs Ahmed b. 'Abdirrahmân el-Kurtubî (ö. 592/1196), *er-Redd 'ala'Nuhât*, nşr. Şevkî Dayf, Kahire, 1366/1947.
- İbn Manzûr, Cemâleddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem (ö. 711/1311), *Lisânu'l-'Arab*, I-XVIII, nşr. Emîn Muhammed 'Abdulvahhâb - Muhammed es-Sâdık el-'Ubeydî, Beyrut, 1416/1996.
- İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Feth Ziyâeddîn Nasrullâh b. Ebi'l-Kerem (ö. 637/1240), *el-Meselu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâ'ir*, nşr. Ahmed el-Hûfî, - Bedevî Tabâne, I-IV, Kahire, t.y.
- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl (ö. 316/928), *el-Usûl fi'n-Nahv*, I-III, nşr. 'Abdulhuseyn el-Fetelî, 3. bs., Beyrut, 1417/1996.

- İbnu't-Tarâve, Suleymân b. Muhammed b. 'Abdillâh (ö. 528/1134), *Risâletu'l-İfsâh bimâ Câe mine'l-Hatai fi'l-Îdâh*, nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, 2. bs., Beyrut, 1416/1997.
- İbrâhîm Mustafâ, *İhyâu'n-Nahv*, 2. bs., Kahire, 1992.
- el-İsnevî, Ebû Muhammed Cemâleddîn 'Abdurrahîm b. el-Hasan (ö. 772/1371), *el-Kevkebu'd-Durrî fimâ Yeteharracu 'ala'l-Usûli'n-Nahviyye*, nşr. Muhammed Hasan 'Avvâd, Ürdün, 1405/1985.
- el-Kefevî, Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ (ö. 1094/1683), *el-Kulliyyât*, nşr. 'Adnân Dervîş-Muhammed el-Misrî, 2. bs., Beyrut, 1413/1993.
- el-Kiftî, Cemâleddîn Ebu'l-Hasan 'Alî b. Yûsuf (ö. 624/1227), *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'r-Ruvât*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, I-IV, Kahire, 1406/1986.
- el-Mahzûmî, Mehdî, *Fi'n-Nahvi'l-'Arabî; Nakd ve Tevcîh*, 2. bs., Beyrut, 1406/1986.
- el-Mubârek, Mâzin *en-Nahvu'l-'Arabî; el-İlletu'n-Nahviyye: Neş'etuhâ ve Tatavvuruhâ*, 3. bs., Beyrut, 1401/1981.
- Muhammed Hân, *Usûlu'n-Nahvi'l-'Arabî*, Biskra (Cezayir), 2012.
- el-Muleh, Hasan Humeys Sa'id, *Nazariyyetu't-Ta'lîl fi'n-Nahvi'l-'Arabî Beyne'l-Kudemâ ve'l-Muhdesîn*, Amman, 2000.
- Munâ İlyâs, *el-Kıyâs fi'n-Nahv*, Dimaşk, 1987.
- Radiyyuddîn, Muhammed b. Hasan el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, nşr. Hasan b. Muhammed İbrâhîm el-Hıfzî, I-II, Riyad, 1414/1993.
- Seyf b. 'Abdirrahmân b. Nâsir, *Şerhu Kitâbi Sibeveyh li Ebi'l-Hasan 'Alî b. 'Îsâ min Bâbi'n-Nudbe ilâ Nihâyeti Bâbi Ef'âl fi'l-Kasem* (Doktora Tezi, Muhammed b. Suud Ü.), Riyad, 1418/1998.
- Sibeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. 'Osmân b. Kanber (ö. 180/796), *el-Kitâb*, I-V, nşr. 'Abduselâm Muhammed Hârûn, 3. bs., Kahire, 1988.
- es-Suheyli, 'Abdurrahmân b. 'Abdillâh (ö. 581/1185), *el-Emâlî fi'n-Nahv ve'l-luğa ve'l-Hadîs ve'l-Fikh*, nşr. Muhammed İbrâhîm el-Bennâ, y.y., 1389/1969.
- _____, *Netâicu'l-Fikr fi'n-Nahv*, nşr. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd – 'Alî Muhammed Mu'avvad, Beyrut, 1412/1992.
- es-Suyûtî, 'Abdurrahmân Celâleddîn (ö. 911/1505), *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, I-II, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, 2. bs., Beyrut, 1399/1979.
- _____, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv*, nşr. 'Abdul'âl Sâlim Mekrem, I-IX, Beyrut, 1406/1985.
- _____, *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, nşr. Ahmed Şemseddîn, I-IV, Beyrut, 1418/1998.

- _____, *el-İktirâh fî 'İlmi Usûli'n-Nahv*, nşr. Ahmet Suphi Furat, İstanbul, 1395/1975.
- Şa'bân Zeynel'âbidîn Muhammed, *el-'İlletu'n-Nahviyye fî Dav'i'l-Memnû' mine's-Sarf*, Kahire, 2002.
- Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Mısır, 1968.
- _____, *Tecdîdu'n-Nahv*, 2. bs., Kahire, 1982.
- et-Tantâvî, Muhammed, *Neş'etu'n-Nahv ve Târîhu Eşheri'n-Nuhât*, 2. bs., Mısır, t.y.
- et-Tehânevî, Muhammed 'Alî b. 'Alî (ö.1158/1745), *Keşşâfu İstilâhâtî'l-Funûn*, nşr. Refîk el-'Acem v.dğr., I-II, Lübnan, 1996.
- Temâm Hassân, *el-Lugatu'l-'Arabiyye; Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, Dâru'l-Beydâ, 1994.
- Tikrîfî, Muhammed Vecîh, "el-'İlletu'n-Nahviyye fî Şerhi'l-Kâfiye li Radî el-Esterâbâdî", *Mecelletu Mecma'i'l-'Arabiyyeti'l-Urdunî*, 2001, sayı 61, s. 47-75.
- el-'Ukberî, Ebu'l-Bekâ' 'Abdullâh b. el-Huseyn (ö. 616/1219), *el-Lubâb fî 'İleli'l-Binâ' ve'l-İ'râb*, I-II, nşr. Gâzî Muhtâr Tuleymât, Beyrut, 1416/1995.
- el-Verrâk, Muhammed b. 'Abdillâh (ö. 381/991), *'İlelu'n-Nahv*, nşr. Mahmûd Câsim Muhammed ed-Dervîş, Riyad, 1420/1999.
- ez-Zeccâci, Ebu'l-Kâsim 'Abdurrahmân b. İshâk (ö. 337/949), *el-İzâh fî 'İleli'n-Nahv*, nşr. Mâzin el-Mubârek, 3. bs., Beyrut, 1399/1979.
- ez-Zeyyât, Ahmed Hasan, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 5. bs., Mısır, 1349/1930.
- ez-Zubeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan (ö. 379/990), *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, 2. bs., Mısır, 1392/1973.
